

Mr Марко Трајковић,
Правни факултет, Универзитет у Нишу

УДК: 340.12:17'055.2](497.11)

ПРИХВАТАЊЕ И ПРИМЕНА ЖЕНСКЕ ЕТИКЕ КАО БИТАН ЕЛЕМЕНТ ИЗГРАДЊЕ ПРАВНОГ СИСТЕМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Апстракт

У раду осветљавамо питање прихватања и примене женске етике, која је битан елемент изградње етичког и правног система. Пратимо и историјски развој женске етике, кроз фазе њеног одбијања, па све до њеног прихватања као незаобилазне. Полазимо од основног питања, да ли су жене и мушкарци на различите начине етични или не, као и да ли другачије размишљају у оквиру етике. Размотрићемо и питање етике старања, као облика етике и као облика примењене етике. Овим радом желимо да отклонимо било какву сумњу у постојање женске етике, и њене примене у правном систему савремене правне државе.

Кључне речи: етика, женска етика, етика старања.

УВОД

Идеја да жене и мушкарци мисле другачије уопште, па и у етици, традиционално је коришћена да оправда власт мушкараца над женама. Аристотел је рекао, да жене нису тако рационалне као мушкарци те да због тога мушкарци морају да владају њима. Имануел Кант, се сложио са њим, додајући да жене имају „мањак грађанске личности“, те да због тога немају право гласа у јавном животу. Русо је сматрао, да женама и мушкарцима руководе различите вредности, али тако да су вредности мушкараца боље, те да се они одликују вођством, док жену њена вредност срца везује за дом. Он је додуше желео да ублажи ову поделу, али опет на рачун жена. У свом делу „Емил“, доказује да оне карактеристике које су код мушкараца недостаци, код жена представљају врлине. Зашто кажемо да је ово ублажавање учинио на рачун жена? Зато што је њихова врлина заснована на њиховој зависности и подређености у оквирима брака. Ако је жена независна, или остварује своје циљеве који нису за добробит породице, за њу то аутоматски значи губитак квалитета који је чине

поштованом и пожељном.¹ Наравно, да су сва тројца погрешила. Интересантан је податак да је у питагорејском братству, жена имала у свему равноправан положај са мушкарцем. Питање је где се и зашто изгубила ова идеја у главама мушкараца, кроз потоње векове? Зашто су и тако учени људи као што су Аристотел, Кант и Русо, одустали од ове идеје, иако су за њу морали знати? Шта их је на то навело? Нису ли они својим подржавањем потчињености жене мушкарцу, и одбацавањем њених способности, заправо подржали и продужили ову неодрживу идеју?

Осамнаести век означавамо као почетак развоја идеје „женске етике“, а нарочито женских облика врлина.² Данас, ове идеје чине основу феминистичке етике. Осамнаести век је донео промене у друштвеној ситуацији жене. Дом није више радно место за жену из средње класе. Џин Гримшоу сматра, да је једини пут ка сигурности, наглашава да се ради о одређеној врсти сигурности, за жену био брак. А у таквом је браку жена била потпуно економски зависна. Несупрот томе, изгледи неудате жене су суморни. Идеја која остаје утицајна и током деветнаестог века је идеализација породичног живота и брачног стања. Потчињеност жене је сентиментално виђено. Њу одређују и одржавају женске врлине.³

1. ЖЕНСКА ЕТИКА ДАНАС

Није чудо што је женски покрет шездесетих и седамдесетих година прошлог века, одбацио идеју психолошке разлике између жена и мушкараца. Концепт, мушкараца као рационалног и жене као емотивног типа људи, био је одбачен као погрешан стереотип. Природа не чини никакве психолошке и менталне разлике међу половима. Сматрало се да ако и постоје разлике, то је зато што су жене под системом константног притиска од стране мушкараца морале да се понашају на „феминистички начин“, у оквирима етичких и правних система.

Феминистички мислиоци данас, сматрају да жене ипак различито размишљају од мушкараца. Али додају, женски начин размишљања није подређен мушком, нити разлике дозвољавају субординацију жене мушкарцу, у етичком и правном систему. Оно што је недостајало, била је баш женска перспектива у стварима од значаја за друштво и правни систем савремене правне државу. Са овим различитим ставом, каква је

---

1 Питер Сингер, Увод у етику, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 2004, стр. 696.

2 Исто, стр. 695.

3 Исто, стр. 695.

женска етика, ми можемо да рачунамо на прогрес етичког и правног система.

Појам врлине какав је дао Русо, као „полом одређене“ био је предмет напада Мери Волстонкрафт у њеној књизи „Оправдање права жене“. Даказивала је да врлина треба да значи исту ствар за жене и мушкарце. Оштро је критиковала идеју „женскости“, која се наметала и намеће женама. Таква је идеја поткопавала снагу жена и њихово достојанство као људских бића. Идеја женске врлине која је доводила до потчињености жене, морала је да буде одбачена због изградње правног система.⁴

Ако и постоје женске врлине, оне су ту да жене учине моралнијим и морално супериорнијим од мушкараца у многим проблемима које намеће савремено друштво. Идеја женске врлине била је и подстицај да жена изађе из „приватне“ у „јавну“ сферу друштвеног живота.

Идеја етике, је остала стално питање феминистичког начина размишљања. Зашто? И зашто баш етике? Последице насилничког понашања кроз векове, као и последице таквог понашања по људски живот, планету и правне системе, резултат су искључиво мушког начина размишљања у свим областима живота и делања, па и у етичким и правним системима.

Данас, су ова схватања повезана са феминистичким размишљањима и схватањима да су многи облици агресије и рушилаштва блиско повезани са природом „мушкости“ и мушке психе.⁵ Таква се размишљања повезују са „есенцијалистичким“ уверењима о женској и мушкој природи.⁶ Као супротност и спас света јавља се женска психа. Велики део феминистичког размишљања, одбацује сваки облик есенцијализма.

Жене су костантно биле обезвређене, чак и када су биле идеализоване у етичким и правним системима. Ово се није односило само на жене по себи, већ и на сферу њихове делатности. Пример за то је дом, породица и улога жене у њима.

4 Питер Сингер, Увод у етику, стр. 696.

5 Исто, стр. 697.

6 Мери Дели сматра, да постоји склоност да се сва пустош, која се испољила у људском животу и планети, види као неиздиференцирани резултат непроменљиве природе мушке психе и један од начина на који су и саме жене биле „колонизоване“ преко мушке доминације и бруталности.

Постоји и друга врста приступа идеји женске етике. Она полази од критике есенцијализма и покушаја да се схвати да ли алтернативни приступ питањима моралног размишљања и етичких приоритета, може да се изведе из разматрања оних сфера живота и делатности које су биле схватане као парадигматски женске. Указује се на следеће: постоје у ствари опште или типичне разлике у начинима на које жене и мушкарци мисле у моралним стварима. Ово се схватање изражава појмом дефицијенције на страни жена. То би значило да су оне неспособне да расуђују, да принципијелно поступају. Зашто? Зато, јер су емотивне, интуитивне и сувише личне. Сматра се, да је могуће прихватити диференцијацију без приписивања дефицијенције. Морално расуђивање и делање жена може на бољи начин да осветли проблеме мушког расуђивања које се схвата као норма.⁷

2. ПРИМЕНА ЖЕНСКЕ ЕТИКЕ ИЛИ ЕТИКА СТАРАЊА

Чипко покрет је широм света постао један од најпознатијих примера примењене женске етике, у овом случају у екологији. Тако поред абортуса, улазимо у још једно поље примењене етике, где итекако има места за женску етику. Сама реч „чипко“ преузета је из хинду језика и значи „загрлити“, а односи се на праксу хинду жена из северне Индије. Тамо су жене буквално грљењем дрвећа, желеле да спрече њихову сечу у комерцијалне сврхе. Овај покрет, скреће пажњу на сложено узајамно дејство економских, политичких, еколошких, феминистичких и етичких проблема. Жене из Рени области су показале изванредну политичку зрелост, прихватајући и даље развијајући политику ненасилне грађанске непослушности, као још једног елемента изградње ваљаног правног система.

Ово није једини пример примење етике старања. Женски покрети су изградили читав банкарски систем за помоћ старијим особама и деци са посебним потребама. Даље, су утицали на некористићење пестицида у многим развијеним пољопривредним областима широм света.⁸

Женску етику у најбољем смислу речи, ваља схватити у холистичкој слици света. Она подразумева, примену било које од разних феминистичких филозофија при анализи проблема савременог света, на пример еколошких проблема, да би се разоткриле сличности и везе између утњетавања жена и света природе. Овако постављена етика нуди везу

---

7 Питер Сингер, Увод у етику, стр. 698-699.

8 Schmidt D., Willot E., Environmental ethics, Oxford, Oxford University Press, 2002, p. 260-261.

између деградације природе и доминација над њом, са друштвеним обрасцима мушке доминације и хијерархије. Овај приступ, одвраћа филозофску пажњу од питања која су традиционално повезана са метафизиком, и иде ка питањима која се традиционално повезују са примењеном етиком. Друштвена правда, је примарни фокус овако постављене етике и тачка ослоња изградње ваљаног правног система. Мареј Букчин ово резимира на следећи начин: „Сам смисао мушкарчеве доминације над природом (она овде намерно истиче родну спецификацију) потиче из посве реалне доминације човека над човеком“.⁹ Дакле, жене морају увидети да за њих нема никавог ослобођења и решења било какве кризе у друштву чији је основни модел односа и даље однос доминације. Оне морају захтев женских покрета и етике да уједине у правцу преобликовања друштвено-економских односа и основних етичких и свих других вредности друштва.

Поједине феминисткиње, су сијасет етичких вредности које се традиционално повезују са женским улогама ставиле у предњи план етичког теоретисања, које се сажето назива „етиком старања“. Привучене делом Керол Гилиген, Нел Нудингс и Саре Радик оне су настојале да артукулишу и одбране перспективу која умањује истицање апстрактних правила и принципа, у корист једне контекстуализоване етике која се усресређује на старање и сродност. Традиционални морални појмови, као што су морални закони, права, дужности, обавезе и правда, претпостављају свет у коме се интереси сукобљавају, захтеви правде условљавају и ограничавају људску слободу, а моралност се бори против егизма. Етика старања полази од моралног света у коме кооперација замењује конфликте, сродности замењују конфронтацију, а старање о другима замењује права и дужности. То је морални свет у којем мајчинство и пријатељство, пре него апстрактни принципи као што су индивидуална аутономија и слобода од ометања, служе као морални идеали.

Дају се различита објашњења, зашто је етика старања изразито женска перспектива. Уопште узев, феминисткиње као што су Нудингс и Радик етику старања схватају као примеренију животним искуствима жене, посебно оним искуствима која потичу из репродуктивне биологије и мајчинства. Чини се да су апстрактни етички принципи и правила ирелевантни за живот. Из ове перспективе гледано, етика старања обухвата односе човек – природа подједнако прикладно колико и односе

---

9 Bookchin M., *The Ecology of Freedom*, New York, New Earth, 1975, p. 1.

мајка – дете. Жене које су научиле да то старање доживе директније и непосредније од мушкараца, прикладније изражавају интересе природе.

Перспектива старања залази иза етике схваћене у облику апстрактних универзалних правила која можемо применити на специфичне проблеме, и из којих можемо дедуковати одлуке које би требало да донесемо. Морална особа се не тумачи као слободна и независна индивидуа која мора да одговори на питање: Шта би требало да чиним? Перспектива старања се усресређује на специфичне односе и везе. При оваквој особености, етика карактера или етика врлине прикладно замењује апстрактне и опште принципе. Добра особа – на пример, заљубљена мајка – јесте оно што етика старања настоји да опише. Морални поступци били би поступци које извршава добра особа, пре него они поступци који се повинују апстрактним општим принципима.

Да ли етика старања има своју примену? Многи филозофи су оспоравали тврдњу да имамо обавезе према будућим генерацијама, тврдећи да будући људи не задовољавају извесне апстрактне и опште услове за морално достојанство. Етика старања може да одврати наш фокус од таквих апстрактних питања и да крене од једноставне реалности да многи људи заиста маре за оно што ће се догодити будућим људима. Дакле, ни етика старања се не оптерећује апстрактним питањима о моралном достојанству животиња, која су толико карактеристична за расправу о ослобађању животиња. За етику, средишњу важност пре имају извесна другачија питања, као што је питање: Да ли се старам о животињама? Да ли са њима имамо неке сродности? Која је основа наших привржености животињама? Расправа о моралном достојанству и моралном уважавању слична је овој расправи. Свака апстрактна етичка теорија, која игнорише однос између нас и нашег природног окружења биће неадекватна. Схватање које је у складу са етиком старања је налог да најпре морамо волети, поштовати и дивити се земљи, пре него што применимо апстрактније принципе етике земље. Коначно, моћна слика Чипко жена које буквално грле дрвеће како би га заштитиле од насиља, речито сведочи о етици старања као о женском доживљају.

Овакве тврдње поткрепићемо и радом Керол Гилиген „У различитом гласу: психолошка теорија и женски развој“ из 1982. године. Ауторка доказује, да су у праву они који су доказивали да жене, по њиховом мишљењу увек, о моралним питањима различито расуђују од мушкараца. Сматра, да је једино погрешно то што су они сматрали да постоји инфериорност или дефицијентност женског моралног расуђивања. Предмет њене критике било је испитивање моралног развоја које је

предузео Лоренс Колберг. Он је покушао да утврди ступњеве моралног развоја. Највиши, односно шести ступањ моралног развоја чинили би универзални етички принципи. Они би били морални оквир расуђивања. Тако би се моралне дилеме решавале преко позивања на те универзалне етичке принципе. Заправо, ради се о „Хајнцовој дилеми“. Колберг је разматрао дилему о човеку коме жена умире од неке врсте рака, и који нема довољно новца колико за лек тражи апотекар, који и не пристаје на било какав договор осим да се лек који иначе кошта двеста долара плати две хиљаде долара. Тако је супруг натеран да лек украде. Колберг је поставио хипотетичку моралну дилему, једном дечаку и једној девојчици. Треба ли супруг да украде лек, да би спасио живот своје жене? Дечак је одговорио потврдно, руководећи се принципом да је живот вреднији од новца. Девојчица је била више наклоњена другачијем одговору. Супруг није морао да лек украде, ваљало је да новац за лек позајми, а не да се изложи могућности да учини кривично дело и оде у затвор, након чега би његова супруга још више патила, а он тада више није у могућности да јој набави још лекова. Колберг је сматрао, да се морално расуђивање дечака налази на четвртој или петом ступњу моралног развоја који говоре о приоритетним правима. Док је морално расуђивање девојчице, било на трећем ступњу који говори о степену узајамних интерперсоналних очекивања односа и конформитета.

Керол Гилиген је настојала, да објасни због чега је морални глас жене девалвиран у савременој теорији морала.¹⁰ У оквиру стандарне етичке схеме права се сматрају нормом, а одступања се сматрају мање вредним. Са овим се поклапа већа веза жена и етичког погледа који је усмерен ка вредности бриге. Мишљење је Керол Гилиген, да се наши системи етичке правде морају развијати и обухватати женску етику старања.¹¹

Нел Нудингс, је у својој књизи „Старање: један феминистички приступ етици и моралном васпитању“ из 1984. године, сматрала да је неки морал, заснован на правилима и принципима, по себи неадекватан и да он не схвата оно што је дистинктивно или типично за женско морално расуђивање.¹² Сасвим обрнуто од онога што нам говори етика старања, ваљало је према Колбергу, из ситуације апстраховати детаље, те их

---

10 Агнеш Картаг-Одри, Нове перспективе у америчкој правној теорији, у: Г. Вукадиновић, А. Картаг-Одри, Америчка јуриспруденција XX века, Нови Сад, Новосадска асоцијација за теорију, етику и филозофију права, 2006. стр. 47.

11 Исто, стр. 47.

12 Питер Сингер, Увод у етику, стр. 700.

подредити универзалним етичким принципима шестог степена моралног развоја. Дакле, морална одлука се свела на утврђивање хијерархије између наших принципа.

Обе ауторке сматрају, да је женска етика и женска морална оријентација више окренута старањем за друге и то у личном смислу, а не у смислу хумане бриге уопште. Ово објашњава одговор девојчице. Брижна према потребама других, жена не слуша само свој „глас“, већ укључује и друга мишљења у свој морални суд. То некад може да делује као конфузан морални суд, али није тако. Даље, обе ауторке настоје да докажу да су жене мање склоне апстрактном начину моралног размишљања које је присутно код мушкараца. Жена је у складу са етиком старања, склонија да се окрене конкретной ситуацију и свим њеним чиниоцима, те да из тога извуче морални суд.

Вирцинија Хелд је сматрала, да етика старања као и све што она подразумева, може да буде бољи водич кроз конкретне моралне ситуације и дилеме, од рационалног калкулусања, или у најмању руку може да буде и јесте незаобилазна компонента адекватног моралног суда.

После свега, ипак остаје питање да ли жене и мушкарци другачије морално размишљају? Јер и када би постојала тако изражена разлика у моралним судовима између полова, увек остаје проблем да се она опише.¹³ Схватање да жене не поступају на основу универзалних етичких принципа и да су под већим утицајем „личних“ убеђења, употребљава се да се жена стави у инфериоран положај. То је разлог за опрезност код оваквог начина мишљења. Можда су етички приоритети жена и мушкараца различити. Те оно што жене схватају као важан принцип, а то је одржавање односа, мушкарци схватају као немање принципа.¹⁴ Истовремено, мушкарци могу и морају да схвате вредност етике старања. Тако могу и да се сложе са женским путем решавања „Хајнцове дилеме“, који би био договор или сусрет мишљења, за решавање тешке моралне ситуације. Истовремено, жене би морале да се сложе са тим да је вредност људског живота вреднија од новца.

Даље, претпоставимо да постоје људи који у моралном расуђивању више нагињу универзалним принципима, и да постоје људи који више нагињу етици старања. Можемо да изведемо и закључак да, постоје жене које су више наклоњене универзалним принципима у моралном расуђивању, као и да постоје мушкарци који више нагињу етици старања.

---

¹³ Питер Сингер, Увод у етику, стр. 701.

¹⁴ Исто, стр. 701.

ИЗГРАДЊА ПРАВНОГ СИСТЕМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Дакле, ако и постоји различит приступ моралном расуђивању, са чиме се ми слажемо, нема ексклузивно мушког и женског моралног суда.

Евентуални разлози за овакву поделу се могу наћи у социјалним улогама, које су вековима наметане женама. Традиционално, ми немамо намеру да то искористимо у процесу доказивања женске етике против односно за доминацију мушкарца, жена је више окренута дому. Самим тим жена може да има много више предиспозиција за етику старања.

Истина је, да се етички приоритети жене могу да разликују од етичких приоритета мушкарца, али они нису никако подређени мушкарчевим приоритетима, већ равноправни у етичким скалама и учењима, и у многим ситуацијама много ближи оном што ћемо назвати „примењена етика живота“. Само потпуно јединство мушке и женске етике даје ваљану основу за изградњу етичких и правних система.

ЗАКЉУЧАК

Прихватање и примена женске етике је незаобилазан и битан елемент сваког етичког и правног система. Права изградња правног система Републике Србије, је незамислива без прихватања и примене женске етике. Проблеми са којима се среће свако савремено друштво (еутаназија, абортус, биотехнологија и еколошки проблеми), решиви су само прихватањем и применом етике старања као изразито женске перспективе просуђивања етичких питања.

Наше је мишљење, да једино контекстуалистички, плуралистички, инклузивни, холистички, интегралистички и херменеутички приступ етичком размишљању и судовима јесте крајње адекватан приступ изградњи етичког и правног система. Контекстуалистички приступ, зато што он настоји да избегне апстрактне моралне исказе, који су тешко применљиви у етичком и правном систему, а иде ка усресређивању на специфичне односе и везе. Плуралистички и инклузивни приступ, поштују разноврсност и разлике, што је основа ваљане изградње правног система. Кључни аспект доминантних идеологија је веровање да постоји само један ваљан начин постојања, мишљења и делања. Таква идеологија, допушта да се преко традиционалних родних улога успостави логика доминације и угњетавања жена на свим ралинама правног система. Плуралистички и инклузивни приступ иду ка одбацивању логике доминације у корист особенијег приступа у решавању етичких и правних проблема које нам данас намеће друштвени и правни поредак. Правилно заснована етика избегава формирање овако постављене хијерархије и доминације и велича разноврсност. Холистички и интегралистички приступ, на правилан начин

схватају све саставне елементе „велике слике“, у овом случају правног система. Херменеутичким приступом, норма се отвара ка чињеницама, а мушка и женска етика се отварају ка животу без страха од непознатог и страног.

Дакле, јединство женске и мушке етике, у случају да смо прихватили такву поделу моралног расуђивања, може да допринесе правилном доношењу моралног суда у ситуацијама које нам намећу моралне дилеме. Како није могуће одвојити егзистенцију жене и мушкарца, у смислу квалитетног живота у савременој правној држави, тако није могуће одвојити, условно говорећи, ове две етике. Једна другу просто у интегралистичком маниру спајају и допуњују. Шта то значи? Једноставно, када говоримо о правој интеграцији ми морамо да прихватимо могућност методолошке интеграције, а не садржинске интеграције. Шта то у конкретном случају значи? Ако прихватимо ова два метода или начина, моралног расуђивања, ми смо у стању да формирамо правилне етичке судове, у оквирима етичког и правног система. Зашто? Зато што се тада не вртимо у круг, од једног до другог апстрактног принципа, што је основа мушке етике. Већ се апстрактни принципи, у овом случају етички, окрећу ка живим чињеницама о којима говори етика старања, као изразито женске перспектива.

Marko Trajković, LL.M
Teaching Assistant
Faculty of Law, University of Niš

**THE ACCEPTANCE AND THE APPLICATION OF FEMALE ETHICS
AS AN IMPORTANT ELEMENT IN THE DEVELOPMENT OF THE
LEGAL SYSTEM IN THE REPUBLIC OF SERBIA**

Summary

The acceptance and the application of female ethics is an important and unavoidable element of each ethical and legal system. A proper development of a legal system of the Republic of Serbia is inconceivable without accepting and applying the principles of female ethics. The problems encountered by every modern society are resolvable only by accepting and applying the ethics of care, as a prominently female perspective of reasoning and deciding on ethical questions. The aim of this paper is to eliminate any doubt in the existence of female ethics and the feasibility of its application in the legal system of a modern state of law. The author is of the opinion that only a contextual, pluralistic, inclusive, holistic, integration and hermeneutic approach to ethical thinking and reasoning is the ultimate adequate approach in developing an ethical and legal system.

The contextual approach is likely to avoid abstract moral statements, which are difficult to apply in an ethical and legal system, and focuses on particular relations and correlations. The pluralistic and the inclusive approach value the diversity and difference, which is the foundation for a proper development of a legal system. The key aspect of all dominant governing ideologies is the belief in a single appropriate mode of existence, thinking and action. By imposing traditional gender roles, such ideology makes allowances for establishing the logic of domination and oppression of women at all levels of the legal system. The pluralistic and the inclusive approaches are aimed at renouncing the logic of domination in favour of a more distinctive approach in solving ethical and legal problems imposed by the present social and legal order. The ethics based on sound principles tends to avoid the creation of such hierarchy and domination, and glorifies diversity. The holistic and the integration approach perceive all the constituent elements of a legal system in a most proper way.

In the hermeneutic approach, the norm opens to the fact; the male and the female ethics, in case we have accepted such a distribution of moral reasoning, may contribute to reaching a correct moral judgment in situations when we face moral dilemmas. As it is impossible to segregate the existence of a woman and a man in terms of the quality of life in a modern state of law, it is impossible to separate, hypothetically speaking, these two kinds of ethics. They are mutually connected, supplementing one another in the best holistic manner. Speaking about a real integration, this implies that we have to accept the possibility of a methodological rather than content integration. If we accept that these two methods or modes of moral reasoning, the ethics of care and the ethics of the universal ethical principles, we are able to form relevant ethical viewpoints within the framework of the ethical and legal system.